IL-BELT TA' DAVID

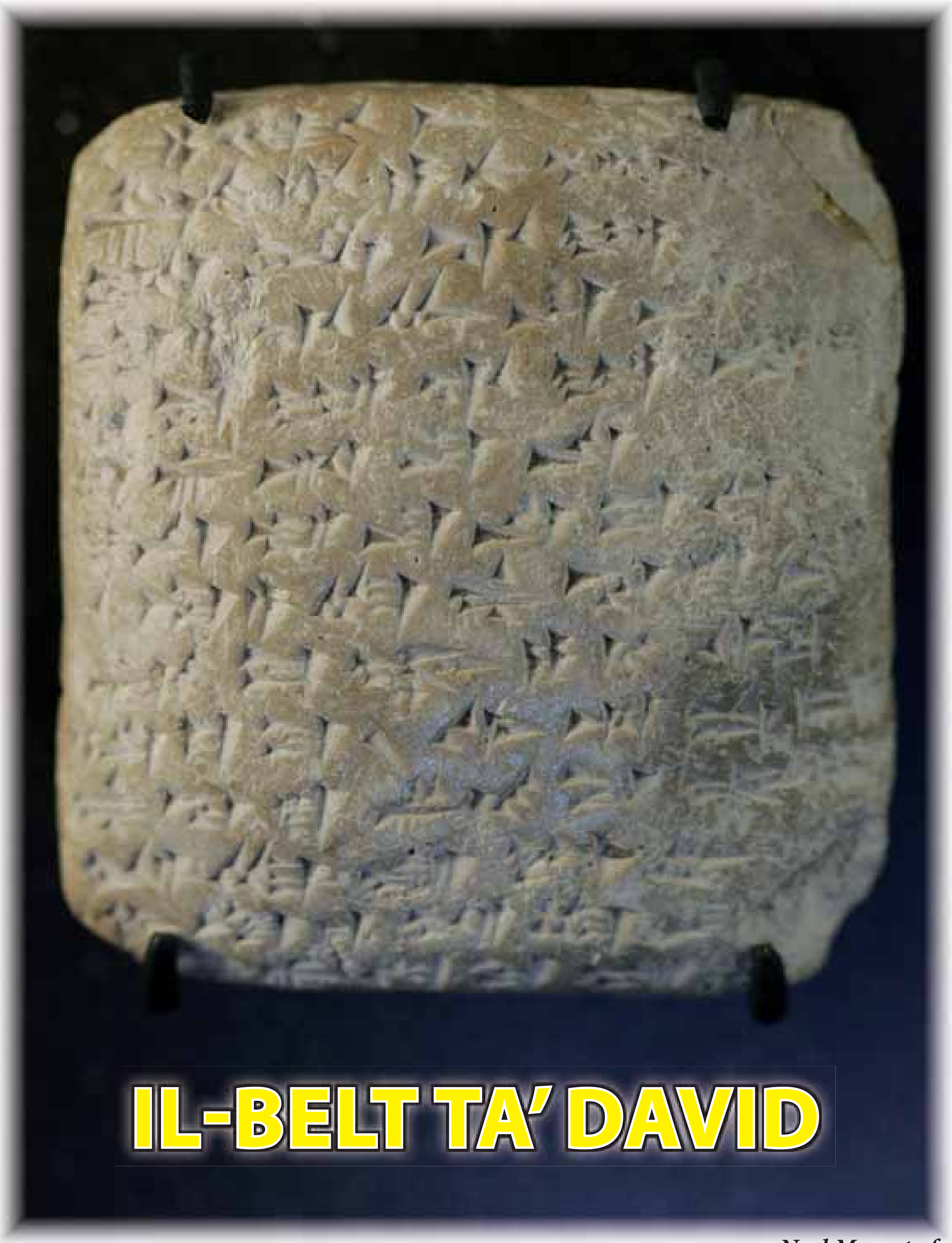

Noel Muscat ofm

Ġerusalemm kif nafuha llum għadha taħbi diversi tifkiriet bibliċi taħt l-art. L-arkeologi Israeljani ilhom jippruvaw joħorġu għad-dawl dak li fadal mill-belt ta' Ġerusalemm mirbuħa mis-sultan David, li għażilha bħala l-belt kapitali tas-saltna tiegħu. Nibdew billi nagħtu deskrizzjoni qasira tat-topografija ta' Ġerusalemm, biex inkunu nistgħu nifhmu l-importanza li l-belt kellha għall-istorja biblika anke qabel il-perjodu tal-Ewwel Tempju, jiġifieri, meta David rebaħ din il-belt li kienet insedjament tal-Ġebusin.

Il-belt ta’ Ġerusalemm tinsab madwar 750 metri fuq il-livell tal-baħar, għalkemm f’xi postijiet hi aktar għolja, bħal fil-każ tal-Għolja taż-Żebbuġ, li tinsab biswit il-belt fuq il-lvant, li togħla għal 830 metri. Il-belt il-qadima, li llum hi mdawra bis-swar mibnijin mis-sultan Ottoman Suleiman il-Manjifiku (1535-1538) ma kinetx tokkupa l-istess sit li tokkupa llum. Fil-fatt nistgħu ngħidu li l-belt imxiet lejn it-tramuntana. L-eqdem parti tal-belt, fil-fatt, illum tinsab barra mis-swar. Hi ż-żona tax-xaqliba tan-nofsinhar tal-Għolja tat-Tempju, magħrufa bħala Ofel fil-parti aktar għolja tagħha u bħala l-Belt ta’ David fil-parti li xxaqleb lejn il-widien.

Ġerusalemm kienet mibnija fuq ix-xifer tal-katina tal-għoljiet tal-Lhudija f’pożizzjoni strateġika tajba. Lejn il-lvant il-belt tiddomina fuq il-Wied tal-Kedron, u lejn il-lbiċ fuq il-Wied ta’ Ħinnom. Il-Belt ta’ David kienet mibnija fuq ilsien ta’ art li hu aktar baxx mill-kumplament tal-belt tal-lum, fil-post fejn jiltaqgħu dawn iż-żewġ widien. L-istess belt, iżda, hi wkoll maqsuma minn wied ieħor li jsegwi direzzjoni mit-tramuntana għan-nofsinhar. Dan il-wied illum bilkemm għadu jidher, imma fl-antikità kien jissejjaħ il-Wied ta’ Tyropoeon. Għalkemm l-isem popolari tiegħu jista’ jirreferi għall-espressjoni “Wied ta’ dawk li jagħmlu l-ġobon”, meta l-isem ġie introdott mill-istoriku Lhudi Josephus Flavius, x’aktarx li kien misinterpretazzjoni tal-isem oriġinali Semitiku, li jirreferi għall-Wied bħala l-“Wied tax-xaqliba ta’ barra”. Fil-fatt dan il-wied kien jinżel max-xaqliba tal-punent tal-Belt ta’ David, għalkemm aktar ’il fuq jaqsam il-belt il-qadima ta’ Ġerusalemm fi tnejn. Sal-lum it-triq dejqa tas-suq li taqsam Ġerusalemm mit-tramuntana għal nofsinhar għadha tissejjaħ “el-Wad” bl-Għarbi. B’dan il-mod il-Belt ta’ David kienet mibnija fuq għolja li kienet imħarsa sewwa fuq in-naħat kollha, ħlief forsi fuq ix-xaqliba tat-tramuntana, li kienet aktar għolja minnha. Kien fuq din ix-xaqliba, fuq l-għolja tal-Ofel, li Salamun aktar tard bena l-Ewwel Tempju.

L-isem Belt ta’ David ukoll kien kawża ta’ identità żbaljata. L-istess kien ġara fil-każ tal-Għolja ta’ Sijon, li llum x’aktarx tirreferi għall-għolja li fuqha nsibu ċ-Ċenaklu. Din l-għolja, li hi aktar fil-għoli mill-Ofel u mill-għolja tat-Tempju, intrabtet mat-tradizzjoni tal-qabar ta’ David, li hu meqjum taħt iċ-Ċenaklu. Imma fil-fatt il-vera Għolja ta’ Sijon trid tiġi llokalizzata fiż-żona aktar baxxa tal-belt, fejn illum l-iskavi arkeoloġiċi qegħdin jikxfu l-fdalijiet tal-Belt ta’ David. Anke l-Belt ta’ David, għal sekli twal kienet marbuta maċ-Ċittadella, jew kif tissejjaħ ukoll, it-Torri ta’ David qrib il-Bieb ta’ Ġaffa, fuq ix-xaqliba tal-punent tal-belt il-qadima ta’ Ġerusalemm. Ukoll f’dan il-każ l-arkeoloġija ippruvat li t-tradizzjoni popolari hi żbaljata. It-Torri ta’ David fiċ-Ċittadella hu binja ta’ żmien l-Asmonej, u speċjalment hu proġett tas-sultan Erodi l-Kbir, li hemmhekk bena fortizza u palazz.

Il-Bibbja, bis-saħħa tal-evidenza arkeoloġika, hi l-bażi tal-istudji kontemporanji rigward il-post eżatt tal-Belt ta' David, jiġifieri fiż-żona taħt il-Bieb tal-Magrebini li tħares fuq ir-raħal Għarbi ta' Silwan. Naraw qabel xejn dak li l-Bibbja toffrielna rigward evidenza fuq dan l-insedjament tal-Ġebusin, li intrebaħ mis-sultan David, u mbagħad nagħtu ħarsa ħafifa lejn l-evidenza arkeoloġika.

Il-belt tal-Ġebusin issir il-kapitali tas-saltna ta' David

Ir-rakkont tar-rebħa ta' David fuq Ġerusalemm tal-Ġebusin insibuh f'2Sam 5,5-11:

"Tletin sena kellu David meta sar sultan, u dam isaltan erbgħin sena; seba' snin u sitt xhur fuq Ġuda f'Ħebron; u tlieta u tletin sena f'Ġerusalemm fuq Israel kollu u fuq Ġuda. Is-sultan mar bin-nies tiegħu Ġerusalemm kontra l-Ġebusin, li kienu jgħammru fil-pajjiż. U qalu lil David: 'Ma tidħolx hawn! Biżżejjed l-għomja u z-zopop biex ikeċċuk', fi kliem ieħor: 'David ma jidħolx'. Imma David ħa f'idejh il-fortizza ta' Sijon, li hi l-Belt ta' David. U David dak in-nhar kien qal: 'Min se jidrob lill-Ġebusi, ħa jitla' mill-ispiera u jaħbat għaz-zopop u l-għomja, mistmerra minn David?' Għalhekk għadhom jgħidu sal-lum: 'Il-bniedem għama jew zopp ma jidħolx fid-dar'. U David beda jgħammar fil-fortizza u semmieha l-Belt ta' David. U bena dawramejt magħha minn Millu 'l ġewwa. U David baqa' dejjem jissaħħaħ u l-Mulej Alla tal-eżerċti, kien dejjem miegħu. U Ħiram, sultan ta' Tir, bagħat messaġġ għand David, u injam taċ-ċedru, mastrudaxxi u naġġara tal-ġebel; u dawn bnew dar għal David".

Il-Bibbja hawnhekk issemmi l-Ġebusin bħala abitanti ta' Ġerusalemm. Il-Ġebusin jidhru li kienu tribù Kagħanija li kienu jgħixu fuq l-għoljiet tal-Lhudija madwar Ġerusalemm. Kienu tribù li Ġożwè ma kienx irnexxielu jirbħu fl-invażjoni tal-art imwiegħda, u għalhekk huma komplew jgħixu f'dawk l-inħawi saż-żmien tas-sultan David, li rebaħ Ġerusalemm madwar is-sena 1003 q.K. Il-Ġebusin setgħu kienu tribù tal-popli Amurrin. Jidher li l-isem oriġinali ta' Ġerusalemm kien "Ġebus". Fil-fatt insibu riferiment għal dan fil-Ktieb tal-Imħallfin 19,10-11, fejn Ġebus tissemma bħala belt tal-Ġebusin, u f'1Kron 11,4-5: "U David u Israel marru lkoll Ġerusalemm, - li hi Ġebus – fejn kienu jgħammru l-Ġebusin, in-nies li kienu jgħammru fil-pajjiż. U n-nies ta' Ġebus qalu lil David: 'Ma tidħolx hawn.' Imma David ħa f'idejh il-fortizza ta' Sijon, li hi l-belt ta' David".

Ir-riferiment għal Ġebus fil-Bibbja jiġi wkoll ippruvat mill-famużi tavlozzi kuneiformi ta' Tel el Amarna, li nstabu fil-wied tax-xmara Nil fl-Eġittu, nofs triq bejn Memphis u Thebes, u li kienu jagħmlu parti mill-arkivji rjali ta' Amenhotep III u Amenhotep IV (Akhenaton), li kien isaltan madwar is-sena 1400 q.K. Huma fihom ittri li nkitbu b'karattri kuneiformi Babiloniżi minn diversi slaten

ta' Kangħan u s-Sirja, u li ntbagħtu lil dawn il-Faragħuni tal-Eġittu. Dawn jipprovdu l-eqdem evidenza li għandna ta' tribujiet Ebrej li kienu qegħdin jinvadu l-art ta' Kangħan. Xi wħud mit-tavlozzi fihom ittri li ġejjin minn Ġerusalemm (Urusalim), u li jwissu lill-Fargħun dwar invażjoni ta' tribujiet 'Habiru' li kienu resqin lejn Kangħan mit-Transġordanja. Dawn l-ittri huma prova ta' dak li nsibu fil-Ktieb ta' Ġożwè rigward id-daħla tat-tribujiet Lhud fl-art ta' Kangħan. Is-sultan ta' Babilonja uża l-kelma Kangħan biex jindika ż-żona kollha fuq ix-xaqliba tal-punent tal-Ġordan, meta hu kiteb lill-Fargħun: "Kangħan hi l-art tiegħek u s-salten tagħha huma l-qaddejja tiegħek" (El Amarna 8,25).

L-isem oriġinali ta' Ġerusalemm bil-Babiloniż kien Uru-Salim, "il-belt ta' Salem", li Ġenesi 14,18 jqassarha f'Salem meta jitkellem minn Melkisedek, sultan ta' Salem. L-istess isem insibuh fl-iskrizzjonijiet tas-salten Eġizzjani Ramses II u Ramses III. Fl-ittri ta' Tel el Amarna Ġerusalemm għadha msejħa Uru-Salim, u jidher li kienet belt tal-Ittiti. Is-sultan tagħhom jidher li qiegħed jirreferi għal armata ġdida li kienet riesqa biex tieħu l-belt taħt idejha. Dan l-għadu jista' jkun li kienu l-Ġebusin, billi wara dan il-perjodu l-Bibbja ssemmi l-isem Ġebus fil-Ktieb tal-Imħallfin 19,10-11: "Ir-raġel ma riedx jgħaddi l-lejl hemm; qabad u telaq u wasal sa quddiem Ġebus, li hi Ġerusalemm; u kellu miegħu żewġt iħmir mgħobbija, u l-konkubina. X'ħin qorbu lejn Ġebus, il-jum kien wasal fi tmiemu, u l-qaddej qal lil sidu: 'Ejja nduru lejn din il-belt tal-Ġebusin, u ngħaddu l-lejl hemmhekk'".

Fil-Ktieb ta' Gożwè 10,1-5 naqraw l-istorja ta' Adonisedek, sultan ta' Ġerusalemm, li għamel koalizzjoni ma' Ħoham, is-sultan ta' Ħebron, Piram, is-sultan ta' Ġarmut, Ġafigħa, s-sultan ta' Lakis, u Debir, is-sultan ta' Għeglon, biex jitilgħu flimkien kontra l-belt ta' Gibgħon, li kienet għamlet trattat ta' paċi ma' Ġożwè u l-Israeliti.

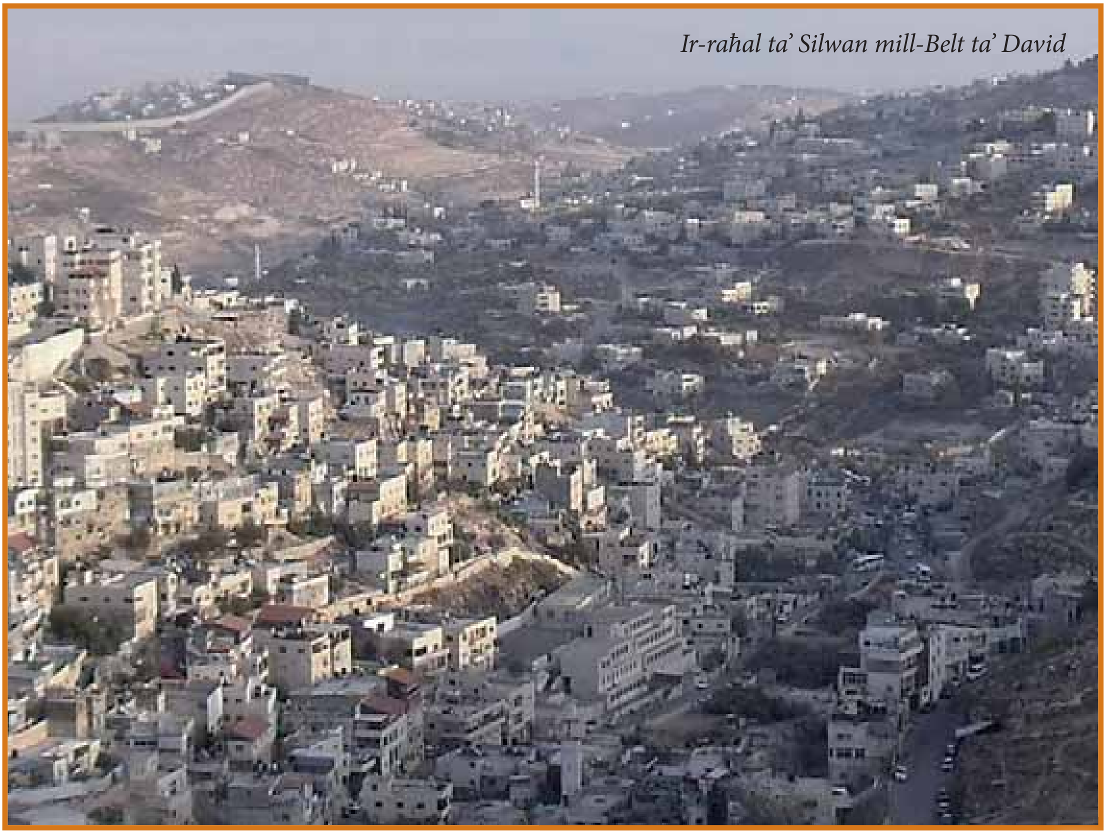
Ir-raħal ta' Silwan mill-Belt ta' David

Ġebus, mela, qatt ma kienet mirbuħa minn Ġożwè u l-Israeliti meta huma daħlu fl-art ta' Kangħan. Kien David li rebaħ il-belt u għamilha kapitali tas-saltna tiegħu. Jidher li David kellu ambizzjonijiet politiċi biex jagħmel dan. Il-Bibbja tgħid li David kien inkurunat sultan f'Ħebron. "Wara dawn il-ġrajja David staqsa lill-Mulej u qallu: 'Nitla' jien f'waħda mill-ibliet ta' Ġuda?' U l-Mulej wieġbu: 'Itla''. U David issokta: 'Fejn nitla'?' U wieġbu: 'F'Ħebron'. U David tela' hemm, hu u ż-żewġ nisa tiegħu, Aħinogħam il-Ġeżragħelija u Abigajl, mart Nabal il-Karmeli. David ħa miegħu wkoll in-nies li kienu ngħaqdu miegħu bil-familji tagħhom, u nġabru fl-ibliet ta' Ħebron. U ġew in-nies ta' Ġuda, u hemm dilku 'l David sultan fuq id-dar ta' Ġuda" (2Sam 2,1-4).

2Sam 5,5 jgħidilna li David saltan f'Ħebron fuq it-tribù ta' Ġuda għal seba' snin u nofs, filwaqt li mbagħad ġie midluk sultan ta' Israel mit-tribujiet l-oħrajn li kienu jgħixu fit-tramuntana. David kien konxju li Ħebron kienet tinsab wisq lejn in-nofsinhar biex hu jkollu kontroll politiku u militari effettiv fuq it-tribujiet tat-tramuntana. Din kienet ir-raġuni għaliex hu iddeċieda dwar il-pjan li jaħkem Ġebus, jew Ġerusalemm. Din il-belt kienet tinsab barra mit-territorju ta' Ġuda, għaliex suppost li hi kienet tinsab fit-territorju tat-tribù ta' Benjamin. Imma kienet għadha belt mhix mirbuħa u ma kenetx f'idejn xi tribù Israelita. Għaldaqstant kienet belt ideali biex twieġeb għall-pjanijiet ta' David. Benjamin kienet tribù ċkejkna, marbuta mad-dar ta' Ġuda. B'Ġerusalemm bħala belt li tinsab nofs triq bejn it-tribujiet tat-tramuntana u t-tribù ta' Ġuda, li kienet it-tribù tiegħu, David seta' jiżgura ġejjieni ta' ġid għas-saltna tiegħu. Fil-fatt, il-Bibbja tgħid li hu saltan fuq Ġerusalem għal tlieta u tletin sena fuq Israel kollu u fuq Ġuda.

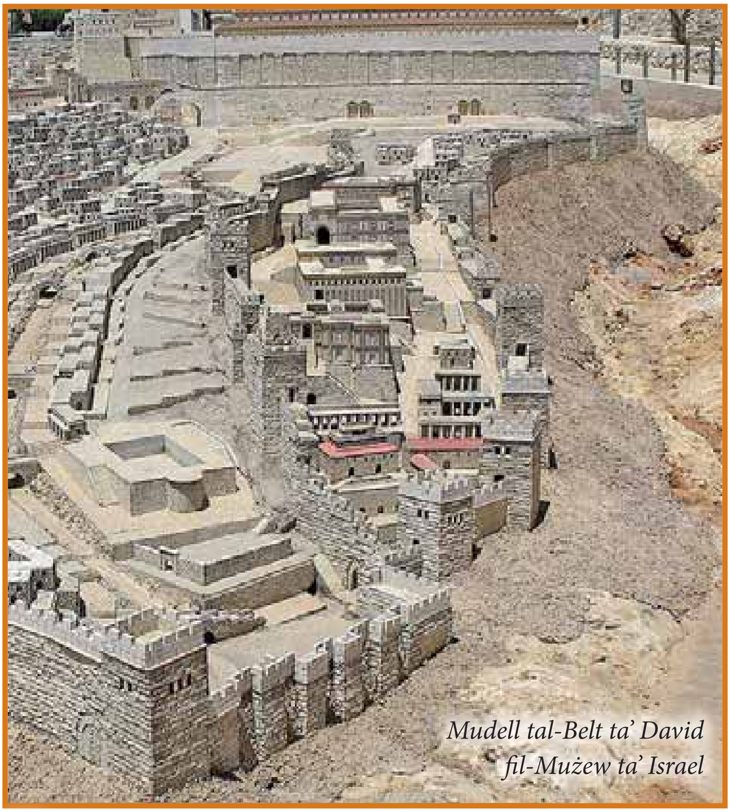
Mudell tal-Belt ta' David fil-Mużew ta' Israel

Ir-rakkont bibliku tar-rebħa ta' Ġerusalemm, iżda, hu miksi b'misteru. Kif irnexxielu David jirbaħ din il-belt tal-Ġebusin? Il-Bibbja tidher li trid tgħid li David sab oppożizzjoni qawwija min-naħa ta' din it-tribù Kagħananija, imma wkoll li hu rebaħ dan l-insedjament tal-Ġebusin mingħajr diffikultajiet kbar. Biex nifhmu dak li tassew ġara hemm bżonn induru fuq l-evidenza topografika u arkeoloġika.

Diġà għidna li l-Belt ta' David hi mibnija fuq xifer ta' għolja li tħares fuq tliet widien, il-Kedron fuq il-lvant, it-Tyropoeon fuq il-lbiċ, u l-Ħinnom fuq in-nofsinhar, fejn il-widien jiltaqgħu biex ikomplu triqthom lejn il-Baħar il-Mejjet f'Nahal Qidron, jew Wadi Nar. Issa kull belt kien ikollha bżonn l-ilma biex tkun tiflaħ għal assedju jew attakki. Il-Bibbja u

l-arkeoloġija t-tnejn jindikaw in-nixxiegħa ta' Giħon bħala l-għajn li kienet tagħti ħajja lil Ġerusalemm, billi din in-nixxiegħa hi l-unika għajn ta' ilma frisk u ġieri tal-belt, u tnixxi b'mod abbundanti s-sena kollha.

In-nixxiegħa ta' Giħon tinsab taħt l-art fuq ix-xaqliba tal-lvant tal-Belt ta' David, jiġifieri, taħt il-Wied ta' Kedron. Hi l-aktar għajn importanti tal-ilma għal Ġerusalemm. Fil-Bibbja l-Giħon tissemma f'1Slat 1,32-35.45 u f'2Kron 33,14. L-Ewwel Ktieb tas-Slaten jirrakkonta d-dilka tas-sultan Salamun fin-nixxiegħa tal-Giħon:

"U s-sultan David qal: 'Sejħuli lil Sadok, il-qassis, u lil Natan, il-profeta, u lil Benajja bin Ġeħojada'. U dawn daħlu quddiem is-sultan. U s-sultan qalilhom: 'Ħudu magħkom il-qaddejja ta' sidkom, u rikkbu lil Salamun ibni fuq il-bagħla tiegħi, u niżżluh f'Giħon, u hemm jidilkuh sultan fuq Israel Sadok, il-qassis, u Natan, il-profeta; u intom doqqu t-tromba u għajtu: 'Viva s-sultan Salamun!' Imbagħad titilgħu warajh, u hu jiġi, u joqgħod fuq it-tron tiegħi, u jsaltan minn floki, għax lilu jien ordnajt li jkun prinċep fuq Israel u fuq Ġuda' ... U l-qassis Sadok u l-profeta Natan dilkuh sultan f'Giħon, u telgħu minn hemm jgħajtu bil-ferħ u l-belt kollha tqanqlet" (1Slat 1,32-35.45).

F'2Kron 33,14 naqraw: "U wara dan (is-sultan Manassi) bena ħajt fuq in-naħa ta' barra tal-Belt ta' David, fuq il-punent ta' Giħon, fil-wied sad-dħul tal-Bieb tal-Ħut, u madwar l-Ofel, u għamlu għoli ħafna".

Fl-1867 l-arkeologu Captain Charles Warren kixef mina sigrieta li kienet tinżel mill-Belt ta' David fil-blat tal-muntanja, u kienet tiltaqa' ma' spiera ta' 13 il-metru li kienet tinżel lejn in-nixxiegħa ta' Giħon. Illum din il-mina tissejjaħ "Warren's Shaft". Warren ried jgħid li din il-mina u spiera kienu l-famuża "spiera" (*tsinnor*) li tissemma meta David okkupa l-belt, u li kienet tintuża mill-abitanti ta' Ġerusalemm biex itellgħu l-ilma min-nixxiegħa ta' Giħon. Is-silta misterjuża ta' 2Sam 5,8: "Min se jidrob lill-Ġebusi, ħa jitla' mill-ispiera..." tista' tirreferi proprju għal din il-mina u spiera.

"It-tifsira tal-kelma Lhudija *tsinnor* hi problematika u d-deskrizzjoni parallela tar-rebħa tal-belt minn David f'1Kron 11,4-7 ma ssemmihiex. Għal din ir-raġuni, u fid-dawl tat-tiftix arkeoloġiku komparattiv, l-identifikazzjoni tat-*tsinnor* bibliku ma' "Warren's Shaft" mhux dejjem aċċettat mill-arkeologi moderni. Din l-identifikazzjoni tkun tfisser li t-*tsinnor* irid jiġi ddatat għall-perjodu tal-ħakma tal-Ġebusin fuq il-belt, jiġifieri qabel ma David rebaħha fis-seklu 10 q.K. Imma dwar dan ma hemm l-ebda evidenza arkeoloġika. Irridu ninnutaw li bliet oħrajn bibliċi (Megiddo, Ħażor) kellhom sistemi tal-ilma li kien fihom l-istess elementi, u dawn huma datati għall-perjodu tal-monarkija fid-9 seklu q.K." (Hillel Geva, *Jerusalem - Water Systems of Biblical Times*).

Kapt. Charles Warren

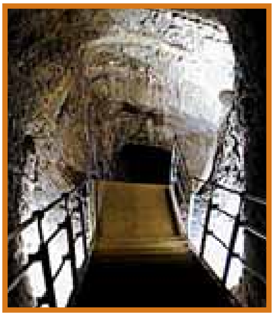

Mina ta' Warren fil-Belt ta' David

Skavi reċenti urew li filwaqt li Warren irnexxielu jikxef sezzjoni importanti minn din is-sistema idrawlika sigrieta, hu ma kienx jaf li l-mina sigrieta kienet tkompli għal 10 metri oħrajn fil-blat samm, u kienet twassal f'sala li fiha kien jasal l-ilma, u li kienet il-ħażna tal-ilma tal-belt. Dan fil-fatt jista' jkun il-post li għalih David jirreferi f'2Sam 5,8.

"Din kienet it-teorija aċċettata dwar is-sistema tal-ilma f'Warren's Shaft sakemm saru skavi ġodda mill-1990. Maġenb in-nixxiegħa ta' Giħon instabu fdalijiet ta' fortifikazzjonijiet u ta' sistema idrawlika ġejjin minn żmien qadim ħafna. Fil-fatt instabu żewġ torrijiet b'saħħithom mibnijin minn ġebel kbar ħafna li kienu joħorġu 'l barra mil-linja tas-swar tal-belt lejn il-lvant. Bejniethom kien hemm ġiebja mħaffra fil-blat li hi fonda ħafna. It-torrijiet jidher li kienu jipproteġu n-nixxiegħa u l-ġiebja, filwaqt li ma kinux iħallu li l-għadu jippenetra biex jieħu l-ilma f'każ ta' assedju. L-arkeologi ddataw din is-sistema ta' fortifikazzjonijiet għall-bidu tat-tieni millennju q.K., fil-perjodu Kagħananew. Is-sezzjoni qasira tal-mina mix-xaqliba tal-lvant ta' Warren's Shaft ġiet mikxufa matul l-iskavi ġodda, u nstab li kienet twassal fil-quċċata tat-telgħa fuq il-lvant tal-Belt ta' David, faċċata tal-ġiebja u tat-torrijiet li semmejna. Din ir-riċerka ġdida ssostni t-teżi qadima li s-sistema idrawlika ta' Warren's Shaft kienet kollha mħaffra minn żewġ gruppi ta' ħaddiema, li ħadmu minn naħa u minn oħra. Skont din il-viżjoni ġdida, is-sistema idrawlika ta' Warren's Shaft tikkonsisti minn żewġ fażijiet ta' qtugħ ta' blat li huma kronoloġikament distinti. Fl-ewwel fażi, malli nbnew it-torrijiet u l-ġiebja qrib in-nixxiegħa (fil-bidu tat-tieni millennju q.K.), il-parti ta' fuq tas-sistema nqatgħet fil-blat tafli u artab. Din il-mina baxxa kienet issegwi kors mgħawweġ b'telgħa ħafifa lejn il-bokka tagħha, faċċata tal-ġiebja mħaffra fil-blat u protetta mit-torrijiet. Fit-tieni fażi (8 seklu q.K., fi żmien il-monarkija), il-mina ġiet miżjuda u mħaffra fil-blat iebes. Ix-xogħol waqaf meta l-mina ltaqgħet mal-bokka tal-ispiera vertikali, li minnha l-ilma min-nixxiegħa Giħon seta' jittella' fil-belt" (Hillel Geva, *Jerusalem - Water Systems of Biblical Times*).

Meta l-belt kienet qed tiddefendi ruħha mill-armata tal-Assirja fi tmiem it-8 seklu q.K., meta l-Assiri assedjaw Ġerusalemm fis-sena 701, is-sultan Ħeżekija ddeċieda li jiddefendi l-ħażna tal-ilma billi jħaffer mina fonda fil-muntanja taħt il-belt ħalli jiġbor l-ilma fil-ħitan tal-belt. "Kien hu, Ħeżekija, li sadd l-għajn tal-ilma ta' Giħon ta' fuq, u dawru għan-naħa tal-punent tal-Belt ta' David. U Ħeżekija sab ir-riżq f'kull ma kien jagħmel" (2Kron 32,30). Dan il-kapolavur ta' inġinerija jikkonsisti f'mina ta' 533 metri fil-qalba tal-muntanja. Skrizzjoni fuq il-ġebel fid-daħla tal-mina tiddiskrivi din l-operazzjoni inkredibbli. Sal-lum il-ġurnata wieħed jista' jgħaddi minn din il-mina billi

jimxi fl-ilma kiesaħ u ġieri tan-nixxiegħa li tispiċċa fil-menqgħa ta' Siloam.

B'hekk jidher li David rebaħ il-belt ta' Ġerusalemm billi ordna lill-irġiel tiegħu jippenentraw fil-mini sigrieti tas-sistema idrawlika tal-belt. Hu biss b'dan il-mod li nistgħu nifhmu r-riferenza misterjuża ta' 2Sam 5,8. Hekk l-arkeoloġija hi ta' għajnuna kbira biex tgħinna nsolvu din is-silta misterjuża, ukoll jekk l-opinjonijiet ivarjaw fost l-istudjużi.

Is-sistema tal-ħażna tal-ilma kienet mela teżisti qabel żmien il-monarkija Israelita, imma ġiet żviluppata b'mod aktar sofistikat mis-slaten ta' Ġuda. Imma din is-sistema hi biss wieħed mill-elementi interessanti li nsibu fil-Belt ta' David. Element ieħor importanti hu dak tal-bini. L-arkeologi kixfu l-fdalijiet ta' swar li nbnew qabel il-perjodu tal-monarkija, kif ukoll fdalijiet oħrajn minn żmien il-monarkija u wara, inkluż il-perjodu tal-Asmonej. Il-Belt ta' David, għalkemm hi ċkejkna fl-estensjoni ġeografika tagħha, żviluppat fuq pjanta li tibda mit-tramuntana u tinżel ħelu ħelu lejn in-nofsinhar, bil-bini li jsegwi l-għolja mill-għoli tal-Ofel sal-widien li jiltaqgħu fil-ponta tan-nofsinhar tagħha. Il-parti ta' fuq tal-Belt ta' David kienet okkupata mill-palazz rjali. L-arkeologi kixfu fdalijiet ta' din il-binja importanti. Il-Bibbja ssemmi dan il-palazz f'2Sam 5,11 meta tgħid: "U Ħiram, sultan ta' Tir, bagħat messaġġ għand David, u injam taċ-ċedru, mastrudaxxi u naġġara tal-ġebel; u dawn bnew dar għal David". Dan id-dettall jurina l-kapaċità diplomatika ta' David, li jiggarantixxi l-paċi u l-ħbiberija ma' dan is-sultan li kien ġar tiegħu fuq it-tramuntana tas-saltna, u hekk jirċievi bħala rigal il-famuż injam taċ-ċedru tal-Libanu biex jibni palazz stupend għalih innifsu. F'1Slat 5,15-26 l-istess sultan Ħiram jissemma bħala dak li għamel trattat ta' paċi ma' Salamun, u pprovdih b'injam abbundanti mil-Libanu biex hekk jibni l-Ewwel Tempju.

Fil-profezija ta' Natan f'2Sam 7,1-7 insibu riferiment ieħor

Skavi ġodda fil-Belt ta' David

importanti għall-palazz irjali: "Meta s-sultan David mar joqgħod f'daru, u l-Mulej serrħu mill-għedewwa kollha ta' madwaru, is-sultan qal lil Natan il-profeta: 'Issa, ara jiena qiegħed f'dar taċ-ċedru, u l-arka ta' Alla qiegħda f'nofs ta' tinda!' U qal Natan lis-sultan: 'Kull ma għandek fi ħsiebek li tagħmel, mur agħmlu, għax il-Mulej miegħek'. Imma dak il-lejl stess ġiet il-kelma tal-Mulej lil Natan u qallu: 'Mur għid lill-qaddej tiegħi David: Dan jgħid il-Mulej: Se tibnili int dar biex noqgħod fiha? Jiena ma għammart f'ebda dar minn mindu tellajt lil ulied Israel mill-Eġittu sallum. Jiena kont niġġerra f'tinda u f'għarix. F'dak iż-żmien kollu li kont niġġerra 'l hawn u 'l hinn ma' wlied Israel, qatt għedt lil xi ħadd mill-kapijiet ta' Israel li jien kont qabbadt jirgħu l-poplu tiegħi Israel: Għaliex ma bnejtlix dar taċ-ċedru?'"

Hemm riferiment ieħor għad-"Dar tal-Foresta", din id-darba riferit għall-palazz irjali li s-sultan Salamun bena qrib it-Tempju. Dan ir-riferiment insibuh f'Isaija 22,8-11, fil-kuntest tat-tħejjijiet li saru qabel l-invażjoni tas-sultan tal-Assirja Sennaħerib fis-sena 701 q.K.: "Dakinhar mortu taraw it-tagħmir tal-gwerra f'Dar il-Foresta, u rajtu kemm kotor it-tiċrit fil-Belt ta' David; ġbartu l-ilma tal-ġiebja t'isfel; għaddejtu d-djar ta' Ġerusalemm, u ħattejtu d-djar biex issaħħu l-ħitan. U għamiltu ħawt bejn iż-żewġt iswar għall-ilma tal-ġiebja l-qadima. Imma ma fittixtux lil min għamilhom, u ma tajtux kas ta' min sawwarhom sa mill-qedem".

F'din is-silta nsibu mill-ġdid riferiment importanti għas-sistema kumplessa idrawlika tal-Belt ta' David. Il-"ġiebja l-qadima", li f'Is 7,3 tissejjaħ: "is-sieqja tal-ġiebja l-fuqanija, fuq triq l-għalqa tal-Ħassiel", tista' tirreferi għall-ġiebja li tirregola n-nixxiegħa tal-Giħon, filwaqt li l-"ġiebja t'isfel" tirreferi għall-menqgħa li nbniet minn Aħaż, u li x'aktarx tikkorrispondi għal "Għajn Rogel", fejn il-Wied tat-Tyropoeon jiltaqa' mal-Wied tal-Kedron aktar 'l isfel. Il-"ħawt bejn iż-żewġ ħitan" jista' jirreferi għall-menqgħa ta' Siloam (Silwan), imma fid-dawl ta' sejbiet arkeoloġiċi ġodda tal-ġiebja mħaffra fil-blat bejn iż-żewġ torrijiet li semmejna, tista' tirreferi għal dan il-post ta' lqugħ tal-ilma.

Bl-għajnuna tal-arkeoloġija nistgħu għaldaqstant nillokalizzaw eżattament il-Belt ta' David li tissemma tant drabi fil-Bibbja. Kull riferiment għas-sit taċ-Ċittadella, jew Torri ta' David maġenb il-Bieb ta' Ġaffa jrendi inkomprensibbli kull deskrizzjoni tal-Belt ta' David skont dak li tgħid il-Bibbja, billi f'dik iż-żona ta' Ġerusalemm ma hemmx nixxigħat ta' ilma.

Silwan, taħt il-ħitan ta' Ġerusalemm

Fdalijiet arkeoloġiċi fil-Belt ta' David

Il-Belt ta' David testendi ruħha lejn in-nofsinhar tal-Għolja tat-Tempju. L-eqdem sinjali ta' okkupazzjoni umana jmorru lura lejn is-seklu 18 q.K. Ix-xifer tal-għolja li fuqha nsibu l-ewwel insedjamenti kien joffri ħafna vantaġġi, imma wkoll kellu xi punti dgħajfin, bħax-xaqliba tat-tramuntana li ma kinetx tista' tiġi difiża faċilment, billi fuqha jiddominaw l-Ofel u l-Għolja tat-Tempju. Imma kien biss f'din il-parti tar-reġjun li kien hemm ilma abbundanti fin-nixxiegħa ta' Giħon, li hi waħda mill-akbar nixxigħat fl-Għoljiet tal-Lhudija. L-għolja kienet ukoll tinsab f'pożizzjoni strateġika, billi kellha widien fondi fuq iż-żewġ naħat, jiġifieri l-Kedron fuq il-lvant u t-Tyropoeon fuq il-lbiċ, anke jekk kienet imdawra minn art ogħla minnha minn kullimkien, jiġifieri l-Għolja tat-Tempju fuq it-tramuntana, l-Għolja ta' Sijon fuq il-punent, l-Għolja taż-Żebbuġ fuq il-lvant, u l-Għolja ta' Abu Tor fuq in-nofsinhar. Is-Salm 125(124),2 jiddiskrivi l-pożizzjoni tal-Belt ta' David b'mod ċar: "Bħalma l-għoljiet iduru madwar Ġerusalemm, hekk il-Mulej madwar il-poplu tiegħu, minn issa u għal dejjem".

Żjara lejn il-Belt ta' David tirrivela dettall interessanti ħafna, jiġifieri ħajt sur mibni forma ta' taraġ li l-arkeoloġi jaħsbu li seta' kien is-sur tal-belt tal-Ġebusin li David rebaħ. Dan il-ħajt imtarraġ ħareġ għad-dawl fl-iskavi ta' Duncan u Macalister, Kenyon u Shiloh, bħala wieħed mill-akbar strutturi tal-Età tal-Ħadid f'Israel. Il-ħajt ġie skavat f'għoli ta' 18-il metru u jiġi datat lejn tmiem il-belt tal-Ġebusin (seklu 12 q.K.). L-istruttura x'aktarx li kienet issostni xi palazz irjali, li kien jokkupa l-parti għolja tax-xifer li fuqu kienet mibnija l-belt. L-eqdem fdalijiet tal-bini jmorru lura lejn il-bidu tal-Età tal-Bronz, jiġifieri għat-tielet millennju q.K. L-eqdem struttura ta' swar inbniet fl-Età Medja tal-Bronz, matul is-seklu 18 q.K.

Skavi reċenti wkoll irrivelaw sezzjoni aktar baxxa tal-ħajt tal-belt li ġejja mill-aħħar perjodu tal-Età tal-Ħadid, forsi fi żmien is-sultan Ħeżekija. Il-ħajt kien mibni matul ix-xaqliba tal-lvant tal-Belt ta' David, kważi fil-qiegħ tal-Wied tal-Kedron.

Għalkemm l-iskrizzjoni ta' Tel el Amarna tidher li tindika li Ġerusalemm tal-Ġebusin kienet belt importanti, fil-fatt huma ftit il-fdalijiet arkeoloġiċi li nstabu mill-aħħar fażi tal-Età tal-Bronż (1600-1200 q.K.).

Kien matul il-perjodu tal-monarkija li nistgħu nsibu diversi fdalijiet arkeoloġiċi fil-Belt ta' David. Fuq it-terrazzi ta' żmien il-Ġebusin, l-arkeologi ħaffru dak li huma jqisu li kien il-palazz irjali mibni mis-sultan David. Il-fdalijiet arkeoloġiċi tal-palazz jistgħu jiġu osservati mill-għoli tal-istruttura li nbniet dan l-aħħar fid-daħla tas-sit arkeoloġiku tal-Belt ta' David, li minnha l-viżitaturi jistgħu jgawdu dehra panoramika tal-Belt minn fuq u tal-Wied tal-Kedron taħt.

Fit-8 seklu q.K., matul is-saltna ta' Ħeżekija, Ġerusalemm tkabbret fuq l-għolja lejn il-punent, u hekk il-Belt ta' David saret parti minn żvilupp akbar ta' bini. L-arkeologi sabu l-fdalijiet tal-ħajt tal-lvant tal-Belt, fuq il-Wied ta' Kedron, għal tul ta' madwar 120 metri, li jsegwi l-ħajt eqdem tal-Età tal-Bronż. Instabu fdalijiet ta' diversi binjiet fil-Belt, li jindikaw li kienet insedjament popolat sew. Jidher li dawn il-kwartieri ġew abbandunati matul l-assedju tal-Assiri fis-sena 701 q.K., imma li matul is-seklu 7 Ġerusalemm kienet tgawdi minn perjodu ta' prosperità, li jissemma wkoll minn bosta profeti, partikolarment Isaija u Ġeremija, li kienu jibku fuq l-inġustizzja tal-għonja tan-nobbiltà kontra l-foqra, u li kienu ħabbru l-qerda tal-Belt minn Nabukodonosor, sultan ta' Babilonja, fis-sena 587-586 q.K.

Hemm ukoll fdalijiet ta' djar nobbli, li jinkludu d-Dar ta' Ashlar, id-Dar ta' Aħi'el u d-Dar tal-"Bullae". Dar minnhom fiha wkoll "kamra

maħruqa", li tindika perjodu ta' qerda totali tal-Belt, kif seta' ġara matul l-invażjoni tal-Babiloniżi.

Id-Dar ta' Aħi'el tagħtina idea ta' kif setgħet tidher dar tipika Israelita fil-Belt ta' David. L-isem ġie minn iskrizzjoni bil-Lhudi fuq framment tal-fuħħar li nstab fid-dar, li jindika dan l-isem ta' xi persuna. L-oġġetti li nstabu matul l-iskavi arkeoloġiċi jinkludu taraġ tal-ġebel fuq barra li jwassal għas-sular ta' fuq. F'kamra żgħira li kienet isservi ta' maħżen instabu fdalijiet ta' ġarar, kif ukoll "toilet seat" fuq l-art imkaħħla, li taħtu hemm toqba għall-bżonnijiet fiżjoloġiċi ta' min kien jgħix f'dik id-dar.

Id-Dar tal-"Bullae", li tinsab fuq il-lvant tad-Dar ta' Aħi'el jisimha hekk minħabba li fiha nstabet kollezzjoni ta' 50 siġill tat-tafal ("Bullae") b'karattri bil-Lhudi. Il-paviment tad-dar ħarġu minnu fdalijiet ta' fuħħar, rjus ta' vleġeġ u fdalijiet oħrajn li jindikaw li d-dar kienet bini pubbliku. Il-"Bullae" li nstabu f'din id-dar ġejjin mill-qerda ta' Ġerusalemm mill-Babiloniżi fis-sena 587-586 q.K. Il-"Bullae" fihom ħafna ismijiet personali bil-Lhudi, li tnejn minnhom jissemmew fil-Bibbja. Isem minnhom hu dak ta' Ġemarija, bin Safan, uffiċjal għoli fil-palazz tas-sultan Ġeħojakim: "U Baruk qara mill-ktieb f'widnejn il-poplu kollu l-kliem ta' Ġeremija f'dar il-Mulej, fil-kamra ta' Ġemarija bin Safan, il-kittieb, fil-bitħa ta' fuq, fid-daħla ta' Bieb il-Ġdid ta' dar il-Mulej" (Ġer 36,10). It-tieni persunaġġ li jissemma hu Għażarija bin Ħilkija (Hilkiyahu): "Għażarija bin Ħilkija, bin Mesullam, bin Sadok, bin Merajot, bin Aħitub, kap tat-tempju ta' Alla" (1Kron 9,11).

Il-qerda ta' Ġerusalemm mill-Babiloniżi tidher f'diversi fdalijiet maħruqin u f'saff oħxon ta' terrapien minn bini mġarraf fuq ix-xaqliba tal-lvant tal-Belt ta' David. "Fil-ħames xahar, fis-sebgħa tax-xahar – kienet id-dsatax-il sena tas-sultan Nabukodonosor, sultan ta' Babilonja – Nebużaradan, kmandant tal-għases, fizzjal tas-sultan ta' Babilonja, daħal Ġerusalemm. Ħaraq it-tempju tal-Mulej, u l-palazz tas-sultan, u d-djar kollha kbar ta' Ġerusalemm. U s-suldati kollha tal-Kaldin, li kienu mal-kmandant tal-għases, ġarrfu s-swar ta' madwar Ġerusalemm. U kull min kien fadal mill-poplu li kienu baqgħu fil-belt, u dawk li kienu ċedew u għaddew għal mas-sultan ta' Babilonja, u l-bqija kollha tan-nies, Nebużaradan, il-kmandant tal-għases, ħadhom fl-eżilju" (2Slat 25,8-11; cfr. Ġer 39,8; 2Kron 36,18-19).

Rabta oħra interessanti mal-Bibbja tinsab fil-kxif ta' ġiebja kbira fil-Belt ta' David. Din tfakkarna f'dak li nsibu fil-Ktieb ta' Ġeremija 37,16, meta l-profeta ġie mixħut fil-ħabs: "U lil Ġeremija niżżluh f'ġiebja bil-ħnejjiet, u dam hemm għal ħafna żmien".

Il-Belt ta' David reġgħet ġiet insedjata mil-Lhud li ġew lura mill-eżilju ta' Babilonja matul il-ħakma Persjana fis-seklu 6 q.K. Il-Ktien ta' Neħemija jiddeskrivi l-bini tas-swar il-ġodda. Il-ħajt mibni minn Neħemija ma jsegwix il-linja tas-swar il-qodma, imma nbena aktar 'il fuq fix-xaqliba tal-grigal tal-Belt ta' David.

Matul il-perjodi Ellenistiku u Ruman, iċ-ċentru tal-belt mexa lejn l-għolja tal-punent. Fdalijiet tas-swar Asmonej, iżda, għadhom jidhru. Fi żmien Ġesù l-Belt ta' David kienet għadha abitata u kienet parti mill-belt ta' Ġerusalemm, li kienet infirxet lejn it-tramuntana fuq l-Għolja tat-Tempju, u lejn l-għolja tal-punent. Id-dimensjonijiet tal-belt sallum għadna ma nafuhomx eżattament, għalkemm saru skavi fil-Kwartier Lhudi li kixfu fdalijiet ta' ħitan li jmorru lura lejn żmien il-monarkija u li jistgħu jippruvaw li huma ħjiel biex inkunu nafu d-dimensjonijiet eżatti tal-belt fl-1 seklu.

Mal-medda tas-snin is-swar tan-nofsinhar ta' Ġerusalemm inbnew b'tali mod li qatgħu barra l-Belt ta' David. Bħala riżultat il-Belt ta' David, is-sit ta' Ġerusalemm biblika, spiċċat mhux abitata u barra mill-

Il-Bieb tal-Magrebini

ħitan tal-Belt il-Qadima ta' Ġerusalemm kif nafuhom illum. Illum il-ġurnata l-Belt ta' David hi mdawra minn irħula Għarab, l-aktar ir-raħal ta' Silwan, fuq l-għolja tal-faċċata. Dan l-aħħar l-isforzi tal-Israeljani biex jirkupraw il-fdalijiet arkeoloġiċi tal-Belt ta' David wasslu għal tensjonijiet mal-Għarab Palestinjani li jgħixu f'Silwan, għax Israel irid iwaqqa' diversi djar biex joħloq park arkeoloġiku fiż-żona. Dan hu meqjus bħala indħil ta' sovranità Israeljana fuq il-parti tal-lvant ta' Ġerusalemm li l-Palestinjani jqisuha bħala territorju tagħhom.